

אליקום : ספר ההזיות

בחלקה האחרון של הטרילוגיה המספרת על חיי אליקום חוזר מחברם של "חיי אל-יקום" ו"בסוף מערב" במסע־הזיות, הנמשל כמסע־רכבת, אל תוכן וברן של מציאות יות והתרחשויות אותן תיאר בספרים הקודמים, מתוך כוונה לרדת עד תכלית משמעותן. עלילות שני הספרים הקודמים היו אפוא חיצוניות, עלילות־משחק, שמטרתן להמשיך ולהניע את החיים עד בואו המייד של יום הגאולה, ציפיה שבמהלכה מקפץ כנראה אליקום את צלילות־דעתו. "יום אחד ויחיד של היותי גופל וגלוי עיניים, אשר מחזה שדי יחזה... הן לשמו של הרגע הזה התפללתי ומפוחו חזרתי וקמתי מן המפלות". זהו מסע פיוטי רב־השראה, רווי חכמה נוגה, אל העבר, בחיי פוש אחר ההתגלות והסיום הגואל. ברוחו קרוב "ספר ההזיות" הרבה יותר ל"חולות הזהב" של ראשיתו של תמוז כמספר מאשר אל שני החלקים האחרים בטרילוגיה. זאת על אף שמסע ההזיות, המתרחש כשאליקום בן ה־44 יושב בבית מחסה ואגב קריאה בעתון יומי, מחזיר אותו לא רק אל "חולות הזהב" של הילדות התמה והטהורה אלא גם אל עלילות הפיקארסקה והאהבה האירוטית מן החלק הראשון והשני של הטרילוגיה. אכן, במסגרת רחבה יותר ראוי היה להקדיש תשומת־לב מפורטת לשאלה אם יש הומוגניות בין החלק המשלים של הטרילוגיה לחלקיה הראשונים. וכן גם לשינויים החלים בדמותו של הגיבור, חריפים עד כדי כך שדומה כאילו רק עלילות־חיים חיצוניות מחברת את אל־יקום זה ל"אליקום" האחרים. זו שאלה נכבדה, אך במסגרת קצרה זו מן הדיון לקבוע כי "ספר ההזיות" אין בו רק משום חיפוש של תיקון לנשמת הגיבור אלא יש בו משום תיקון לדמותו של בנימין תמוז כמספר, החוזר בעצמו, ממש כגיבורו, אל העבר הרחוק יותר, שאיננו רק

מיכאל אפאנאסייביץ' בולגאקוב נולד בקיוב בשנת 1891. אביו היה פרופיסור באקדמיה תיאולוגית, ובכך אולי הסבר לויקתו העמוקה של הסופר לדתיות הנוצרית. בולגאקוב למד רפואה ועסק בה ארבע שנים בלבד. בראשית המהפכה פירסם סיפורים ורומן־ביכורים בשם "הגווארדיה הלבנה", שעובד למחזה בשם "ימי הטורבינות". מחזותיו האחרים נפסלו על־ידי הצנזורה ובגיל צעיר ראה עצמו בולגאקוב מיותר במחנה הסוציאליסטי. החל משנת 1927 לא ניתן לו לפרסם אפילו שורה אחת. אין תימה אפוא שלא מצא את מקומו במציאות הסובייטית.

מכאן והלאה גנו כל מה שכתב. ב־1930 עשה מאמץ לצאת מרוסיה, ובמכתבו לממשלה הסתיר עד כמה אין מקום ליצירותיו ברוסיה המהפכנית. הוא מעלה את "היסודות המופי" עים בסיפורי הסאטיריים: הצבעים השחורים המיסטיים (אני סופר מיסטיקן) המבטאים את הכיעור האין־סופי של הווי־חיינו; הרעל בו ספוגה לשוני, הספקנות העמוקה בנוגע למהפכה העוברת על ארצי הנחשלת... והעירק—תיאור תכונות אפיים הנורא של בני עמי שגרמו, זמן רב לפני המהפכה, ייסורים כה עמוקים למורי ורבי, סאלטיקוב־שצ'ד־רין... בכל שנות עבודתי הספרותית הוכיחה העתונות הסובייטית פה אחד ובלהט שאין דוגמתו, כי ליצירותיו של מ. בולגאקוב אין קיום בבירת־המועצות, ואני מצהיר בזאת כי העתונות הסובייטית צודקת בהחלט".

גם יודוי זה לא הועיל לסופר, והשלטונות לא הניחזו לצאת. בולגאקוב חי בעוני ובכדידות עד למותו במרס 1940. מחלותיו הקשות ועוורונו לא מנעוהו מלשקוד על יצירותיו. שתיים־עשרה שנה עסק בכתיבת "השטן במוסקבה", שהיתה צוואתו הרוחנית. בסוף שנות ה־50 החלה הריהאביליטציה הספרותית שלו.

י. פ.

* בנימין תמוז: אליקום—ספר ההזיות; עם עובד / ספריה לעם, 1969; 176 עמ'.

הסוציאליסטי" המפורסם. ספרים אלה מעסיקים קים תקופת-מה את המוספים הספרותיים ו" כתבי-העת, נחטפים ככעכים טריים, ואחר נעלמים הם, אם אין הוליבוד מצאת להם גאולה על גילי הצלולוד. אין זה מפליא כל-עיקר שרוב הדברים שנכתבו על "קובלנת פורטנוי" התיחסו אל הספר לא כאל יצירה ספרותית בעלת-ערך אלא כאל מסמך פסיכולוגי-תרבותי-חברתי ובדקו את מהימנותו ואת מהימנות הגיבור, כמו גם את מהימנות הפסיכיאטר הדומם שלו. ע"פ בחני-הפסיכואנליזה. כמסמך פסיכולוגי-סוציולוגי יש לספר חשיבות בלתי-מבוטלת, לפחות כמו לדו"ח-קינסי עליו-השלום. דמותו של פורטנוי מיצג אותו "מיעוט" מודרני החותר לחירות הסטיות (סליחה!) המיניות, בצדק או שלא בצדק, ולהתפרקות מכבלי המסורת הפוריטנית, הפרוטסטנטית והיהודית כאחת, ויותר מכך הוא דמות המיצגת חלק לא-מבוטל מן האוכלוסיה היהודית הצעירה לידת אמריקה. אבל דומה כי המהומה האינטלקטואלית ש" עורר רות, שכתב ספר קומי שהוא פארודיה מבריקה על הפסיכואנליזה, היא תופעה פארודיסטית מובהקת הזקוקה בלי ספק לד"ר שפילפויגל משלה, שירצה להשתתף במשחק המלגלג על מקצועו.

"קובלנת פורטנוי" הוא ספרו של סופר שנין וממולה, שעלה על ה"גל" הנכון ושט בזרם האופנתי של התסביכים, ה"מלים הגסות" וה"אידישקייט", בספינה מלוטשת ושנוגת-חרטום משלו. אין ספק שהוא משעשע לפרקים, אך בפרקים לא מעטים הוא משמים. אלה מקוראי הספר שלא נתפסו לבולמוס הווכחנות סביבו והסבורים ש"משהו לא ב" סדר" אצלם עקב כך. אינם צריכים לפנות לפסיכיאטר. כותב השורות האלו מוכן ליטול עלו את האחריות ולרשום תרופה: לקרוא ספר טוב באמת. למשל, את "השטן ממוס" קבה", שיצא בתרגום עברי סמוך לתרגומו של "קובלנת פורטנוי" וזכה משום-מה לקב"ת לפנים עירנית פחות. ההקבלה בין שני הספרים מעוררת הרהורים מרים בדבר גורלם של ספרים וסופרים.

י. ש.

עבר של סיפור-מעשה רהוט וכתוב בכשרון ושל עלילה צבעונית ושטוחה אלא של סיפור המחפש אחר משמעות הדברים. אמר נס יש ב"ספר ההזיות" פרקים שאינם אלא פרקי זכרון מן הסוג הראשון, אך עיקר שבחם איננו באותה "תדמית דברים" אלא בתהיה על סוד פשרם, בחתירה להכרה-העצמית. "אינני מבין כיצד ואימתי נתרששו הדברים שנתרששו בי בכל ימי-חיי. לכאורה, כל מה שיהיה, הריהו מצוי ועומד גם עתה בתוך נשמת; אבל, מאידך גיסא, דומה עלי כי מאומה לא אירע בי מעולם, ורק תדמית-דברים, כמו חשרה מגביהת-עוף, היתה מרחפת על כל ימי, ובתוכה טעונים ומקופלים כמה מן הדברים הקשורים ליום אחד ויחיד, יום שלא בא" — יום שעתיד לבוא בירושלים ולהביא בחובו את גאולתו של אליקום. מסע-ההזיות של אליקום אינו מסע שלם, הוא מוליכו אל זכרונות לא-סדורים ואל היררהורים שאין אחריהם תשובה, אך לם זהו, כאמור, מסע שיש בו אמת פנימית רבה; מסע פיזי, מיוסר, כמה לגאולה ועזרושם.

י. ב.

מה מעיק על פורטנוי

אטלס מן המיתולוגיה היוונית הקדומה נשא את כדור-העולם על כתפיו, ורתר הצעיר של תקופת "הסער והפרץ" את ייסורי העולם, ואילו אלקסנדר פורטנוי, יהודי-אמריקאי פיקח בן 33 — את תסביכי-המין של התרבות המערבית בת-זמננו. ה"יודוי" איננו, כמובן, צורה ספרותית חדשה בה ניתן לחשוף את כל מכמני הנפש, אך טבעי הדבר שפילוסוף רות בחר בפסיכואנליזה לפני פסיכואנליטיקן וב" שפתה של הפסיכואנליזה המודרנית כדרך לסיפור ייסוריו של מר פורטנוי. ספרו שייך לאותה פריפריה גדולה של ספרים אופנתיים של "הריאליזם המיני", על משקל ה"ריאליזם

• פיליפ רות: מה מעיק על פורטנוי; תר"ג; חיים גליקשטיין; הוצאת שוקן, 1969; עמ' 227.